

УДК 347:347.44(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.21>

СВОБОДА ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) ЩОДО ЙОГО РОЗІРВАННЯ

Погребняк М.В.,*аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова**<https://orcid.org/0000-0002-3112-1281>*

Погребняк М.В. Свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання.

Стаття присвячена визначенню особливостей виявлення свободи договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання.

Свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання виявляється у таких моментах: 1) розірвання договору за згодою сторін; 2) розірвання договору на вимогу однієї із сторін. Така загальна засада цивільного законодавства застосовується за умови дії договору та відсутності повного виконання зобов'язання за цим договором.

Згода сторін про розірвання договору відноситься до загальної підстави розірвання договору довічного утримання (догляду). Право на розірвання договору здійснюється шляхом укладення договору про розірвання договору, якщо причиною їх рішення стала істотна зміна обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору.

Вимога однієї із сторін про розірвання договору є загальною підставою припинення дії договору довічного утримання (догляду) у таких випадках: 1) істотне порушення договору другою стороною; 2) відсутність згоди сторін щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились; 3) відсутність згоди сторін щодо розірвання договору. Особливість визначення істотності порушення договору другою стороною виявляється у тому, що немає значення факт завдання шкоди та її значущість.

Свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання за спеціальними підставами характеризується таким: 1) набувач має право вимагати розірвання договору незалежно від причини заявлення цієї вимоги; 2) вимога набувача про розірвання договору у зв'язку з неможливістю подальшого виконання ним договору з підстав, що мають істотне значення, має значення для настання правових наслідків на його користь; 3) відчужувач має право на розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем своїх обов'язків.

Ключові слова: свобода договору, розірвання договору, договір довічного утримання (догля-

ду), істотне порушення договору, згода сторін, набувач, відчужувач.

Pohrebniak M.V. Freedom of lifetime maintenance (care) contract regarding its termination.

The article is devoted to the definition of the features of the discovery of the freedom of the contract of lifelong support (care) regarding its termination.

The freedom of the contract of lifelong maintenance (care) regarding its termination is manifested in the following moments: 1) termination of the contract by agreement of the parties; 2) termination of the contract at the request of one of the parties. This general principle of civil legislation is applied under the condition of validity of the contract and lack of full fulfillment of the obligation under this contract.

The agreement of the parties to terminate the contract refers to the general basis for terminating the contract of lifelong maintenance (care). The right to terminate the contract is exercised by concluding a contract termination agreement, if the reason for their decision was a significant change in the circumstances that the parties were guided by when concluding the contract.

The request of one of the parties to terminate the contract is a general ground for terminating the lifetime maintenance (care) contract in the following cases: 1) significant breach of the contract by the other party; 2) lack of agreement of the parties to bring the contract into line with circumstances that have changed significantly; 3) lack of agreement of the parties to terminate the contract. The peculiarity of determining the materiality of a breach of contract by the other party is that the fact of causing damage and its significance are irrelevant.

The freedom of the contract of lifelong maintenance (care) regarding its termination on special grounds is characterized by the following: 1) the acquirer has the right to demand the termination of the contract regardless of the reason for the declaration of this demand; 2) the buyer's demand for termination of the contract due to the impossibility of his further performance of the contract due to reasons of significant importance,

is important for the onset of legal consequences in his favor; 3) the alienator has the right to terminate the contract in connection with non-performance or improper performance of his duties by the acquirer.

Key words: freedom of contract, rescission of the contract, life-long maintenance (care) contract, significant breach of contract, consent of the parties, acquirer, alienator.

Постановка проблеми. Цивільно-правовий договір залишається на сьогодні найбільш ефективним інструментом правового регулювання цивільних відносин. У межах договору, як правило, можливою є реалізація індивідуальних інтересів кожної конкретної особи, її ініціативи, оскільки цивільні відносини «засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників» (ч. 1 ст. 1 ЦК України) [1]. Крім того однією із загальних засад цивільного законодавства є «свобода договору» (п. 3 ч. 1 ст. 3, ст.ст. 6 і 627 ЦК України) [1], що означає: «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору» (ст. 627 ЦК України) [1].

У період дії цивільно-правового договору можуть виникати різні життєві обставини за яких сторони втрачають інтерес до його виконання чи його виконання стає обтяжливим для них або одного з них. Для правового регулювання таких ситуацій у цивільному законодавстві передбачено правову категорію «розірвання договору» щодо якої особливе значення має принцип свободи договору. Вищезазначене характерне також для договору довічного утримання (догляду). Водночас принцип свободи договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання виявляється у низці особливих моментів, які доцільно з'ясувати, оскільки це має значення для забезпечення захисту сторін цього договірної правовідношення.

Стан опрацювання цієї проблематики. Розвідки загальних положень договору довічного утримання (догляду) у сучасній юридичній літературі України здійснили О.М. Великограда, М.Д. Пленюк, М.В. Ткаченко, Н.Л. Цопіна, О.С. Яворська та інші вчені. Проте сьогодні існує низка теоретичних і практичних питань, пов'язаних із розумінням свободи договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання, що потребує самостійного наукового дослідження.

Метою статті є визначення особливостей виявлення свободи договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання.

Виклад основного матеріалу. Прояв свободи договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання виявляється у таких моментах.

По-перше, законодавець допускає розірвання договору за згодою сторін (ч. 1 ст. 651 ЦК України). Зазначена законодавча позиція є усталеною та завжди отримувала підтримку поміж вчених.

Подібні міркування висловлювали й радянські юристи, зокрема О.С. Іоффе зазначав, що сторони за домовленістю можуть припинити зобов'язання [2, с. 193].

Встановлюючи право на розірвання договору за згодою сторін законодавець водночас наголошує, що таке правило діє за умови, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 651 ЦК України) [1]. Як слушно зазначає Н.М. Процьків, «свобода на розірвання договору є допустимою лише в тій мірі, коли вона не суперечить інтересам держави або всього суспільства» [3, с. 6].

Перелік випадків з настанням яких допускається розірвання договору за згодою сторін може бути встановлено у змісті договору довічного утримання (догляду). На зазначене звертає увагу й М.С. Долинська, яка пише, що «в тексті договору за домовленістю сторін, можливо передбачити розірвання договору довічного утримання (догляду) за взаємною згодою сторін» [4, с. 323]. Водночас, на нашу думку, відсутність такого положення у договорі не може позбавити сторін скористатися правом на розірвання договору за згодою сторін, закріпленим у ч. 1 ст. 651 ЦК України [1]. Слід зауважити, що у главі 57 ЦК України, присвяченій правовому регулюванню зобов'язань із договору довічного утримання (догляду), відсутня норма про будь-яке обмеження сторін щодо свободи договору у здійсненні права на його розірвання за згодою сторін.

За загальними положеннями про цивільно-правовий договір законодавець до таких випадків відносить істотну зміну обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору (ст. 652 ЦК України) [1]. Законодавець зміну обставин тлумачить як істотну, «якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах» (ч. 1 ст. 652 ЦК України) [1].

На думку Н.М. Процьків, «розірвання договору у зв'язку з суттєвою зміною обставин носить характер винятку, оскільки така ситуація може негативно вплинути на стабільність договірних відносин» [3, с. 7]. Вчена вважає за доцільне у такому випадку враховувати такі особливості: «при укладенні договору, сторони виходили з того, що змін обставин не відбудеться; виконання договору на попередніх умовах порушує співвідношення майнових інтересів сторін; зміна обставин зумовлена причинами, яким зацікавлена особа не могла перешкодити після їх виникнення. Посилання сторони на суттєву зміну обставин можливе лише щодо майбутнього виконання зобов'язання» [3, с. 11].

Розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин може мати місце без звернення до суду шляхом укладення договору про розірвання договору довічного утримання (догляду).

Отже, можна зробити висновок про те, якщо зобов'язання з договору довічного утримання (догляду) тривають та договір продовжує діяти, заборони у главі 57 ЦК України про розірвання договору за згодою сторін немає, тому сторони мають право здійснити своє право на розірвання цього договору за взаємною згодою. При цьому, здійснити це право сторони можуть у позасудовому порядку, а також звернувшись із заявою до суду, якщо причиною їх рішення стала істотна зміна обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору (ст. 652 ЦК України) [1].

По-друге, договір може бути розірвано на вимогу однієї заінтересованої сторони (ч. 2 ст. 651 та ст. 755 ЦК України) [1]. Свобода договору у цьому випадку виявляється у тому, що заінтересована сторона договору довічного утримання (догляду) сама вирішує розірвати договір або залишити його дію у силі. Тобто для сторін вимога про розірвання цивільно-правового договору є правом, а не обов'язком. Цей висновок впливає зі змісту ч. 2 ст. 651, ч. 2 ст. 652 та ст. 755 ЦК України, де застосовується словосполучення – «може бути розірваний» [1]. Це означає, що пред'явлення однією із сторін вимоги про розірвання договору довічного утримання (догляду) повинно залежати від її волі та здійснення нею волевиявлення.

Водночас право на розірвання договору довічного утримання (догляду) на вимогу заінтересованої сторони обмежується двома умовами: 1) встановленням законом або договором підстав для здійснення сторонами цього права; 2) договір може бути розірвано лише за рішенням суду.

Слід ще раз наголосити на тому, що сторони можуть здійснити право на розірвання договору лише за умови дії самого договору. Тобто, якщо договір припинив свою дію зі спливом строку чи його виконанням, чи за іншої підстави, то й в немає що розривати.

Вважаємо такою, що заслуговує на підтримку позицію Р.В. Гринько щодо специфіки розірвання договору на вимогу однієї зі сторін, а саме: «1) відсутня згода другої сторони, інакше підставою припинення договору була б взаємна згода сторін; 2) здійснюється лише на підставі рішення суду; 3) підставою виступає істотне порушення договору іншою стороною та інші випадки, встановлені договором або законом, інакше діє заборона одностороннього розірвання договору; 4) правовим наслідком розірвання договору є припинення зобов'язання; 5) зобов'язання припиняється з моменту набрання законної сили рішенням суду про це; 6) якщо договір розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією зі сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих розірванням договору (ч. 5 ст. 653 ЦК України)» [5, с. 158]. Таким чином, вчений розірвання договору на вимогу однієї

зі сторін відносить до правових заходів припинення зобов'язання, що застосовуються у разі його порушення (п. 1 ст. 611 ЦК України) [1]. Подібний висновок зробив С.Ю. Бурлаков, який зазначає, що «у такому разі боржник позбавляється права вимагати виконання договору кредитором, оскільки розірвання договору тягне для боржника, який допустив порушення, цілком конкретний негативний наслідок – він позбавляється суб'єктивних прав, наданих йому договором» [6].

Законодавець розрізняє загальні та спеціальні підстави розірвання цивільно-правового договору. Якщо загальні підстави мають значення для будь-якого цивільно-правового договору, то спеціальні підстави – для окремих договорів, зокрема спеціальні підстави розірвання договору довічного утримання (догляду) встановлено у ст. 755 ЦК України [1].

До загальних підстав розірвання договору довічного утримання (догляду) на вимогу заінтересованої сторони можна віднести такі: 1) істотне порушення договору другою стороною (ч. 2 ст. 651 ЦК України) [1]; 2) відсутність згоди сторін щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися (ч. 2 ст. 652 ЦК України) [1]; 3) відсутність згоди сторін щодо розірвання договору (ч. 2 ст. 652 ЦК України) [1]. При цьому на вимогу однієї із сторін договір може бути розірвано лише за рішенням суду.

Найбільш поширеною загальною підставою розірвання цивільно-правового договору є істотне порушення договору другою стороною. Відповідно відсутність порушення призводить до неможливості розірвання договору за цією підставою. Слід зазначити, що істотне порушення договору другою стороною визнається підставою для розірвання договору у всіх правових системах світу, зокрема й міжнародному праві та праві Європейського Союзу (Кн. III. п. 3:502 Модельних правил Європейського приватного права [7], ст. 8:103 Принципах Європейського контрактного права [8], ст. 7.3.1 Принципів УНІДРУА [9] та ін.).

Така ситуація може виникнути у випадках, коли учасник договору не розуміє, яка дія чи бездіяльність є порушенням конкретного договірного зобов'язання. Доцільно навести висновок, зроблений А.Л. Святошнюк, що «сучасне договірне право України, в частині правового регулювання розірвання порушеного договору, зазнало впливу з боку англійського договірного права, що, зокрема, знайшло прояв у частковій рецепції положень про істотність порушення договору як критерію допустимості його розірвання» [10, с. 4]. При цьому, як наголошує вчена, «рецепція відповідних правових ідей і конструкцій відбувалася під впливом процесів міжнародної уніфікації договірного права та гармонізації цивільного законодавства України з відповідними нормами правових актів Європейського Союзу» [10, с. 4].

У ч. 2 ст. 651 ЦК України закріплено поняття істотного порушення договору: «коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору» [1]. Тобто обов'язковими критеріями істотного порушення договору є такі: 1) завдання шкоди; 2) позбавлення другої сторони бажаної мети укладення договору.

На вирішення питання про оцінку істотного порушення договору звертали увагу судові органи (у постановках Верховного Суду України від 18 вересня 2013 року у справі № 6-75цс13, від 14 жовтня 2014 року у справі № 3-143гс14, Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09.12.2020 у справі № 199/3846/19) та практикуючі юристи. На думку С.Ю. Бурлакова, «при оцінці істотності порушення умов договору як підстави для його розірвання необхідно враховувати такі чинники: 1) значущість шкоди від порушення; 2) фактор неможливості або ускладненості покладання відповідальності за збитки на боржника; 3) значущість порушення як такого; 4) втрату кредитором інтересу у виконанні договору; 5) втрату довіри до боржника; 6) фактор передбачуваних негативних наслідків порушення; 7) принциповість суворого дотримання умов договору; 8) інтерес боржника у збереженні договору; 9) ступінь виконання договору до моменту його розірвання; 10) відсутність інтересу боржника у збереженні договору; 11) не оспорювання боржником здійсненої кредитором односторонньої відмови протягом розумного строку; 12) звільнення боржника від відповідальності за допущене порушення; 13) недобросовісність боржника; 14) врахування вини кредитора і його добросовісності; 15) неодноразовість порушення (визначення істотності порушення за сукупністю); 16) публічний характер порушеного договору; 17) неусунення боржником порушення в додатковий термін; 18) ненадання боржникові можливості усунути порушення; 19) готовність боржника усунути порушення, виражена у вигляді відповідного запиту; 20) об'єктивну неможливість усунення порушення; 21) можливість легкого виправлення порушення силами кредитора або залучених ним осіб» [6]. При цьому, вчений-практик наголошує, що «істотність порушення визначається виключно за об'єктивними обставинами, що склалися у сторони, яка вимагає розірвання договору»; «вина (як суб'єктивний чинник) сторони, що припустилася порушення договору, не має будь-якого значення і для оцінки порушення як істотного, і для виникнення права вимагати розірвання договору на підставі частини другої статті 651 ЦК України» [6].

Слід зазначити, що ознака істотного порушення договору як завдання шкоди є визначальною не для всіх цивільно-правових договорів. Зокрема для розірвання договору довічного утримання (догляду) на вимогу однієї із сторін немає значен-

ня наявності чи відсутності шкоди, завданої порушенням договору.

Крім зазначеної загальної підстави розірвання договору довічного утримання (догляду), договором або законом можуть бути встановлені інші підстави розірвання договору на вимогу однієї із сторін. Зокрема такі інші підстави встановлено у статтях 755 і 756 ЦК України [1]. У цьому випадку мова йде про спеціальні підстави розірвання договору довічного утримання (догляду): 1) невиконання або неналежне виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини (п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК України) [1]; 2) на вимогу набувача у зв'язку з неможливістю подальшого виконання набувачем договору з підстав, що мають істотне значення (ч. 2 ст. 756 ЦК України) [1]; 3) на вимогу набувача незалежно від підстав (ч. 2 ст. 755 ЦК України) [1].

Слід зазначити, що право на розірвання договору означає також обмеження принципу «обов'язковості договору» (*pacta sunt servant*), що означає: «договір є обов'язковим для виконання сторонами» (ст. 629 ЦК України) [1]. За нормальних обставин договірне зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином (ст. 599 ЦК України) [1]. Водночас законом чітко встановлено випадки такого обмеження, а також такі випадки сторони можуть передбачити у змісті договору для того, щоб уникнути зловживання сторонами у своїх правах. При цьому, як слушно наголошує Н.М. Процьків, «можна розірвати лише частково або повністю невиконаний договір, тому що належне виконання договору припиняє договірний процес і усуває між сторонами правовий зв'язок» [3, с. 8].

Висновки. Свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання виявляється у таких моментах: 1) розірвання договору за згодою сторін; 2) розірвання договору на вимогу однієї із сторін. При цьому така загальна засада цивільного законодавства застосовується за умови дії договору та відсутності повного виконання зобов'язання за цим договором.

Згода сторін про розірвання договору відноситься до загальної підстави розірвання договору довічного утримання (догляду), оскільки така обставина має значення правоприпиняючого факту для будь-якого цивільно-правового договору. Право на розірвання договору довічного утримання (догляду) за згодою сторін здійснюється шляхом укладення договору про розірвання договору, якщо причиною їх рішення стала істотна зміна обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору (ст. 652 ЦК України) [1], тому має місце позасудовий порядок припинення дії договору.

Вимога однієї із сторін про розірвання договору також є загальною підставою припинення дії

договору довічного утримання (догляду) у таких випадках: 1) істотне порушення договору другою стороною (ч. 2 ст. 651 ЦК України) [1]; 2) відсутність згоди сторін щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились (ч. 2 ст. 652 ЦК України) [1]; 3) відсутність згоди сторін щодо розірвання договору (ч. 2 ст. 652 ЦК України) [1]. Особливість визначення істотності порушення договору другою стороною виявляється у тому, що немає значення факт завдання шкоди та її значущість.

Спеціальні підстави розірвання договору довічного утримання (догляду) встановлено у статтях 755 і 756 ЦК України [1], де розміщено нормативне регулювання зобов'язань із цього договору. Свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання за спеціальними підставами характеризується таким: 1) набувач має право вимагати розірвання договору незалежно від причини заявлення цієї вимоги; 2) вимога набувача про розірвання договору у зв'язку з неможливістю подальшого виконання ним договору з підстав, що мають істотне значення, має значення для настання правових наслідків на його користь; 3) відчужувач має право на розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем своїх обов'язків. Отже, свобода договору довічного утримання (догляду) щодо його розірвання на вимогу відчужувача обмежується підставами для заявлення такої вимоги, тоді як для розірвання договору на вимогу набувача жодних обмежень немає.

Договір довічного утримання (догляду) припиняє свою дію за заявою однієї із сторін лише за рішенням суду, тобто обов'язковим є застосування судового порядку розірвання договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
2. Иоффе О.С. Обязательственное право. М., Юрид. лит., 1975. 880 с.
3. Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України: автореф., К., 2003. 17 с.
4. Долинська М. С. Особливості нотаріального посвідчення договору довічного утримання (догляду). *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 318–324.
5. Гринько Р.В. Заходи оперативного впливу у зобов'язальних правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 198 с.
6. Бурлаков С. Критерії істотності або неістотності порушення умов договору як підстава для його розірвання. *Судова юридична газета*. 2021. 30 липня. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1159520/>.
7. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. VI. Munich, 2009. URL: https://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf.
8. The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III) European Union. URL: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/>.
9. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf>.
10. Святошнюк А.Л. Інститут розірвання порушеного договору у цивільному праві України та країн Європейського Союзу (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 19 с.